

TÓTH FERENC

EGY HADVEZÉR A HÁBORÚBAN. Döntés és latolgatás kérdései Lotaringiai Károly nemrég felfedezett 1687-es autográf naplójában

Az 1687-es hadjárat éve a török elleni visszafoglaló háború egyik legfontosabb és legeseménydúsabb időszaka volt, amelynek kétségkívül az egyik legnagyobb sikere az augusztus 12-i Harsány-hegyi – más néven nagyharányi vagy az ún. „második mohácsi” – csata volt. Ebben az ütközetben az V. Lotaringiai Károly herceg¹ és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem² vezette egyesült szövetséges seregek döntő győzelmet arattak a Szári Szu-lejmán pasa nagyvezír által vezetett oszmán hadsereg felett. Ez a győzelem lehetővé tette a szövetséges csapatok számára a bevonulást az Erdélyi Fejedelemség területére is. Az oszmán csapatok sorozatos vereségének hatására belső válság tört ki az Oszmán Birodalomban, amely megdöntötte IV. Mehmed szultán uralmát, akit testvére, Szolimán váltott a trónon.³ A hadiesemények szintén jelentős politikai változást eredményeztek a magyar rendek és a Habsburg uralkodók több évtizedes küzdelmeiben is. I. Lipót császár és magyar király a katonai sikereken felbuzdulva áttörő eredményeket ért el a pozsonyi országgyűlésen: József főherceg fiának magyar királlyá koronázása mellett sikerült azt is kikényszerítenie, hogy a magyar rendek elismerjék a Habsburg Ház örökletes

-
- 1 V. Károly (1643–1690), lotaringiai herceg. Életéről *lásd* BASTI 2015.; GABER 1986.; JALABERT 2017.; MOLLAY 1986.; PETIOT 2005. 328–329.; TÓTH 2015.; TÓTH 2017a.; TÓTH 2021.; URBANSKI 1983.; WENTZCKE 1943.
 - 2 II. Miksa Emánuel (1662–1726), bajor választófejedelem, császári tábornagy. Életéről *lásd* GOLD 1976.
 - 3 BÉRENGER 2010. 31–32.; MANTRAN 1989. 247–248. Az oszmán kormányzati válságot egyes nyugat-európai sajtótermékekben – mint például a párizsi kiadású *Almanach pour l'an de grâce 1687* – vallási krízisnek ábrázolják, amely alapjaiban rengette meg az iszlám civilizációt. *Lásd erről* TOLAN 2018. 150–151.

jogát a magyar trónra, sőt még az Aranybulla sok vitát kiváltó ellenállási záradékáról is lemondjanak. A csata történetét, helyszínét és ábrázolásait már többen – köztük történészek, régészek és művészettörténészek egyaránt – kutatták, és felhívták a figyelmet az eseményhez kapcsolódó jelentősebb forrásokra, régészeti leletekre, történeti, irodalmi és művészeti ábrázolásokra.⁴ A katonai műveletekkel és a politikai kérdésekkel kapcsolatos főbb forrásokat különböző országokban található intézményekben őrzik. Ebben a tanulmányomban egy nemrégiben felfedezett forrás segítségével az 1687-es hadjárat és a döntő ütközet egy különleges ábrázolását szeretném bemutatni. Először a forrást, vagyis V. Lotaringiai Károly hercegnek nemrég felfedezett autográf naplóját szeretném röviden bemutatni, majd a katonai események leírásának jellegzetességeit kidomborítva szeretnék rámutatni a korabeli hadvezetés nehézségeire.

A herceg hadinaplói és az 1687-es hadjáratról készített autográf napló

A leggyakrabban Lotaringiai Károly hadinaplóiként emlegetett források keletkezését, történetét és a történetírással gyakorolt hatását már több korábban megjelent írásomban is érintettem⁵. A herceg hadjáratainak legátfogóbb történetét a François Le Bègue abbé által összeállított hadinaplókból ismerhetjük meg, amelyek a török elleni magyarországi háború igen értékes forrásainak számítanak. E naplók átdolgozott változatai a bécsi Osztrák Állami Levéltár Haus, Hof- und Staatsarchiv gyűjteményének a Lotaringiai Hercegi Házra vonatkozó fondjának két egymást követő dobozában találhatóak.⁶ Amint ezt már korábbi kutatásokból is tudhatjuk, Le Bègue abbé kompilált szövegváltozatainak egyik legfontosabb forrásai Károly herceg saját kezű naplófeljegyzései voltak, amelyek szétszórta, különböző európai gyűjteményekben találhatóak. Az időrendi sorrendben első kötet az 1685-ös hadjáratra vonatkozik, és az Osztrák Állami Levéltár Lotaringiai Házi Levéltárának már említett 51. számú dobozában található. A második ilyen jellegű kötet Budapesten található a HM Hadtörténeti

4 Pl. SZITA 1987.; POLGÁR 2014.; POLGÁR 2015.; POLGÁR 2016.; POLGÁR 2019.; ROY – TÓTH 2015.

5 Lásd pl.: TÓTH 2015.; TÓTH 2017a.; TÓTH 2017b. és újabban: TÓTH 2020.

6 ÖStA HHStA LH Kt. Kt. 50–51.

Intézet és Múzeum levéltárában.⁷ Egy szintén ehhez a forráscsoportához tartozó harmadik kötetet a közelmúltban sikerült azonosítanom a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) kéziratárában.⁸ A továbbiakban erről a kézitről szeretnék bővebben beszélni.

A Bibliothèque Nationale de France kéziratárában található Ms. All. 100. jelzetű kézirat formálisan és tartalmilag is nagy hasonlóságot mutat a Bécsben és Budapestben őrzött két másik, az előző két évre vonatkozó hadi-naplóval, és a herceg kézírását mindhárom esetben azonosíthatjuk.

A 248 számozott levélből álló kézíratos kötet védőlapjára ragasztott cédula szerint a benne található, több kéztől származó kéziratok négy nyelven (franciául, németül, olaszul és latinul) készültek. Mivel az első forrásszöveg egy német nyelvű feljegyzés, így a regiszteres kéziratgyűjteményt a német kéziratokhoz osztályozták be, annak ellenére, hogy a dokumentumok többsége francia nyelvű, és Lotaringiai Károly herceg saját kezű kézírata. A herceg autográf naplóbejegyzései nagyjából a kötet felét teszik ki, és kronologikus sorrendben kötik össze többi dokumentumot. A naplójegyzetek sora május 29-én kezdődik, amikor a herceg Komáromba érkezett a hadjárat elején, és egészen a hadjárat végéig, vagyis december első napjaiig tart. A feljegyzések különböző jellegűek: megtalálhatók itt a hadi események és a csapatok mozgásának rövid feljegyzései, a szövetséges haderők létszámadatai, illetve a hadjáratához szükséges logisztikai eszközök felsorolása. A napló alapján rekonstruálni lehet Károly herceg katonai döntéseinek mechanizmusát. A szövegből jól megismerhetjük a háború állandóan változó és kiszámíthatatlan jellegét, amely újra és újra váratlan döntésekre kényszerítette a hadvezéreket. A háború gyakran emlegetett, állandó kihívásokat eredményező „ködös bizonytalanságát” a neves porosz hadtudós Carl von Clausewitz fogalmazta meg először legkiválóbban, több mint száz évvel az általunk tárgyalt események után, de a jelenséggel már ekkor is tisztában voltak a hadvezérek.⁹

7 MOLLAY 1986.

8 BNF, Ms. All. 100. vö. TÓTH 2020.

9 Clausewitz klasszikus munkájában így fogalmazza meg a jelenséget: „*Endlich ist die große Ungewissheit aller Daten im Kriege eine eigentümliche Schwierigkeit, weil alles Handeln gewissermaßen in einem bloßen Dämmerlicht verrichtet wird, das noch dazu nicht selten wie eine Nebel- oder Mondscheinbeleuchtung den Dingen einen übertriebenen Umfang, ein groteskes Ansehen gibt.*” CLAUSEWITZ 2006. 66–67.

A bizonytalanság már a hadjáratok kezdete előtt kihatott a döntési folyamatokra. Mint ismeretes, az 1687-es hadjárat előtt a bécsi udvarban heves viták zajlottak arról, hogy milyen fontos hadicélok elérését tűzzék ki. A császár elsősorban Belgrád stratégiai fontosságú erődítményét szerette volna megszerezni, amely a Magyar Királyság déli határainak védelme és a későbbi balkáni támadó hadműveletek szempontjából egyaránt elsődleges fontosságú volt. Károly herceg egy kevésbé ambiciózus, de jóval realistább terv, Eger elfoglalása mellett foglalt állást. Vele szemben Badeni Lajos viszont Szigetvár bevételét tartotta a fontosnak. Végül egy kompromisszumos megoldás keretén belül egy olyan haditervet készítettek elő, amelyben két hadsereg felállítását irányozták elő, és az 1687-es hadjárat céljának prioritásait a hadműveletek kibontakozásának függvényében kívánták meghatározni.¹⁰ Végül is az, hogy hogyan jutott el Károly herceg Eger helyett a Harsány-hegy melletti csataterre és onnan Erdélybe, olyan, gyakran napi szinten meghozott döntések és választások eredménye volt, amelyekre az újonnan feltárt forrásunk kiválóan rámutat.

Lotaringiai Károly herceg saját kéziratos naplójának nagy értéke abban rejlik, hogy a katonai eseményeket spontán módon, a pillanatnyi fontosságuk alapján ábrázolja, a hadsereget irányító fővezér nézőpontjából. Károly herceg saját kezű naplóbejegyzései nagyjából a kéziratok kötet felét teszik ki, és kronologikus sorrendben kötik egységes egésszé a többi dokumentumot. A napló igen értékes információkat rögzít, amelyek a későbbi hadjáratok számára is fontosak lehetnek: az érintett helységek leírásai, különös tekintettel az ott található erődítményekre és védművekre, az azokat összekötő közlekedési útvonalak felmérése és értékelése, de helyet kaptak itt egyéb logisztikai jellegű feljegyzések is. Ez utóbbiak különösen fontosak voltak, mivel a hadműveletek jelentősen eltávolodtak a hadsereg főbb bázisaitól, és a haderők állomásoztatása és utánpótlása különösen nagy kihívást jelentett a hadsereg vezetése számára. Károly herceg saját kezű naplója például gyakran emlékezik meg a táborok kiépítésére alkalmas helyek kiválasztása során figyelembe vett szempontokról. Ezek közül természetesen a legfontosabbak a terület védelmi szempontjai, amelyek elsősorban a domborzati és folyóvizek

¹⁰ VARGA J. 1986. 150.

nyújtotta lehetőségek (pl. hidak és átkelőhelyek) kihasználását jelentették. A kifejezetten katonai szempontokon túl kívül igen hangsúlyos elemként szerepelnek a napló szövegében az élelmiszer-utánpótlási és takarmánybeszerzési lehetőségek és problémák. Különösen nagy problémát okozott a nyári meleg időszakban a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvíz biztosítása. A naplóban gyakran esik szó a kutak ásására alkalmas helyekről, amelyek főleg a Harsány-hegyi ütközet előtti és utáni napokban gyakorlatilag meghatározták a táborok helyét.¹¹ Az élelmiszer-ellátás szintén meghatározó jelentőségű volt a hadműveletek irányának kialakítása szempontjából. A hadjárat szinte teljes időszaka alatt folyamatosan ellátási problémákkal küszködtek a szövetséges seregek, amelyről Károly herceg naplójában is beszámolt. A naplószöveg július 19-i bejegyzésében olyan katasztrofálisnak jellemezte a hadellátás helyzetét, hogy a tábornokokkal egyeztetve a herceg ekkor még határozottan elvetette az ellenséges hadsereg megtámadásának gondolatát.¹²

A napló híven beszámol az ellenséges és szövetséges csapatok mozgásáról érkező hírekről, amelyek hatására gyakran kellett megváltoztatni a hadművelleti terveket. Károly herceg katonai döntéshozatali mechanizmusának nagyon érdekes lenyomatát nyújtják a különféle útvonalak és harcászati eszközök kiválasztását szolgáló listák vezetése. A szövegből jól kirajzolódik a háború körülményeinek – Clausewitz által nagyszerűen megfogalmazott – ködös bizonytalansága, amely a hadvezér számára kiszámíthatatlan események halmazát és azok előre nem látható következményeit jelenti. A kor hadviselésének egyik legnagyobb problémája volt a háború irracionális bizonytalansága, amelyet a kor nagy katonai gondolkodói igyekeztek racionalizálni és kiszámíthatóvá tenni. Károly herceg mestere, Raimondo Montecuccoli a háborúzás egyik legismertebb elméleti szakemberének számított. Montecuccoli igyekezett racionálisan megtervezni a hadjáratok logisztikai hátterét, előteremteni annak humán és anyagi erőforrásait. Az elméleti katonai gondolkodásban Montecuccoli és tanítványa, Károly herceg számára is a legfontosabb feladat a háború kockázatának kiiktatása vagy minimalizálása volt. A kortársai által tétovázónak (*Cunctator*) nevezett Montecuccoli tanítása szerint csak ak-

11 BNF, Ms. All. 100. fol. 52., 56., 58., illetve 86.

12 Uo. fol. 49.

kor volt szabad egy döntő csatát megvívni, amikor a hadvezér biztos volt a győzelemben. A reneszánsz *prudentia* elvét követő Károly herceg másik fontos alapelve volt a katonai veszteségek csökkentésére való törekvés. Hasonlóan Vauban-hoz, aki „a több verejték hullatásával a kevesebb vér hullatására” törekedett, Károly herceg is a véd- és ostromművek építésével, a folyók és a terep természetes védelmi adottságainak kihasználásával, és nem utolsósorban a megfelelő utánpótlás biztosításával igyekezett csökkenteni hadseregének veszteségeit. Erre a herceg 1687-es hadjáratra vonatkozó, saját kezű naplójában is számos példát találunk. A hadjárat elején például ellenőrizte a nagy feladatnak (*grand dessein*) tekintett budavári erődítési munkálatokat, amelyek a későbbi hadműveletek szempontjából elsődleges fontosságú bázist jelentettek.¹³ A csapatok biztonsága érdekében a menetelés során állandón feldehítő csapatokat, elsősorban magyar huszárokat küldött előre, hogy felmérjék az útvonalat és tájékoztassák az ellenséges csapatok állásairól.

A herceg naplójegyzeteinek első része főleg azért érdekes számunkra, mivel jól rámutat a hadjáratok kiszámíthatóságára törekvő elvek alkalmazására. Amint erre már utaltam, a hadjárat céljait eldöntő viták során elsősorban a főbb erődök (Eger, Szigetvár, Váradi) elfoglalása állt a középpontban. A császár utasításait a herceg rendszeresen megkapta és igyekezett azokat az állandóan változó hadihelyezethez idomítani. A június 14-i naplóbejegyzése jól mutatja, hogy hogyan működött a császári „kabinetháború” döntéshozatali mechanizmusa: „14-én haditanácsot tartottunk, és ott felolvastattam a császár leveleit, hogy a tábornokok is lássák a császár akaratát, és ennek megfelelően igyekezzenek ehhez igazodni, majd ezt követően elhatároztattam, hogy Újpalánk¹⁴ felé haladunk tovább, majd onnan tovább a Dráváig”¹⁵ Ez a példa nemcsak azt a clausewitzi elvet erősíti meg, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, hanem rávilágít arra is, hogy a hadműveletek alakítása során Károly herceg folyamatosan egyeztetett a császári kormánnyal és a tábornoki karral. Mivel a hadjárat fő célkitűzései a stratégiai fontosságú erődítmények elfoglalása volt, a többbthes ostromok lehetővé tették, hogy a „kabinetháború” e módszerét

13 Uo. fol. 35.

14 A szövegben Vipalánk.

15 BNF, Ms. All. 100. fol. 38.

sikerrel alkalmazták a magyarországi hadszíntéren. A valódi fordulópontot a hadjáratban egy döntő győzelem hozhatta, a csatát – az előző évek katonai sikerei alapján – Károly herceg szerette volna kedvező körülmények között megvívni. Erre végül a Harsány-hegy melletti síkon került sor. A csata végül is a török támadásra adott válaszként indult meg, amint erre majd még később is utalni fogunk.

A forrásgyűjtemény központi szövegét a herceg autográf naplófeljegyzései alkotják, az ehhez kapcsolódó egyéb szövegek főleg kiegészítő jellegűek, és talán egy későbbi történészi munkát megkönnyítő adalékokat tartalmaznak. Feltehetőleg a teljes anyag összeállítása François Le Bègue abbé kérésére történt így, aki a herceg hadinaplóját a véglegesnek szánt formájában megírta. Ha összevetjük a herceg saját kezű kéziratát a Le Bègue abbé tollából származó, jobban kidolgozott szöveggel, akkor jelentős mennyiségi és minőségi különbségeket tapasztalhatunk. Ez utóbbi mű 1687-es hadjáratnak szentelt fejezete nagyjából kétszer nagyobb terjedelmű, mint a herceg saját kezű naplója.¹⁶ A mennyiségi mutatókon kívül nagyon fontos nyelvmínőségi különbségek is adódtak. Őszintén szólva a lotaringiai herceg szövegeinek általános nyelvi minősége – a klasszikus francia helyesírási szabályokat tekintve – elég sok kívánnivalót hagy maga után. E szövegek tanulmányozása alapján feltételezhetjük, hogy a herceg francianyelv-oktatása során nem a pontos helyesírás lehetett a legfontosabb alapelv. Valószínűleg tökéletesen beszélt franciául, amely az anyanyelvének is számított, de a nyelvtudása elsősorban a szóbeli kifejezésre korlátozódott, és valószínűleg soha nem tanulta meg rendszeren a grammatikát és az ortográfiát. A herceg által papírra vetett szövegben rengeteg az egyeztetési hiba – a múlt idejű melléknevek esetében ezt teljesen elhanyagolta a szerző – és az igeragozásokban is számtalan hiba és következetlenség található. Hasonlóan problémás a herceg mondat szerkesztése és szövegalkotása is, mivel a központosítás a legtöbbször hiányos és önkényes. A nagy- és kisbetűk használata is eltér a klasszikus vagy a mai francia nyelvben használatos szabályoktól. Mindez valószínűleg nem kis munkát jelentett

16 Az összevetés során megállapítottam, hogy a herceg 1687-es autográf naplóbejegyzései mindösszesen 137.359 leütés terjedelműek, amíg a Le Bègue abbé által írt ugyanazon évet feldolgozó hadinaplója pedig 272.233 leütésből álló szöveget alkot. Itt jegyezném meg, hogy a leütések szóközökkel együtt számoltam.

Le Bègue abbé számára, aki a herceg szövegéből egy viszonylag egyszerű, de választékos stílusú és élvezhető olvasmányt hozott létre. Ebben a végleges változatban is találhatunk hibákat, ismétléseket vagy a lotaringiai tájnyelvből merített kifejezéseket, de a végeredmény egy valódi, helyes mondatokból álló, közérthető módon megalkotott szöveg.

A két szöveget összehasonlítva látható, hogy az elsőben több hiba és bizonytalanság, sőt szövegkihagyás található, mint a másodikban, amely az első szöveg struktúráját követve, annak javított, kiegészített és letisztázott változatát nyújtja. A helyesírási és nyelvi korrekciók elvégzése utáni változat a herceg autográf kéziratánál jóval magasabb nyelvi szintet képvisel. Természetesen a hadjárat fárasztó és veszélyes menetei és hadműveletei közben papírra vetett jegyzetek minősége nem hasonlítható Le Bègue abbé íróasztalán elkészült végleges szöveghez. De találhatunk egyéb figyelemre méltó különbséget is. Az abbé számos kiegészítéssel látta el a herceg eredeti szövegét, például jóval pontosabb itineráriumot nyújt a herceg csapatainak mozgásáról, amelyet különféle utakra vonatkozó információkkal lát el. Szintén részletesebb adatokat közöl a herceg levelezéseiből – például a bajor választófejedelem és de la Tour gróf leveleiből –, amelyek jól kiegészítik a főszöveg leírását. Érdemes felfigyelni a herceg autográf naplójegyzeteiből kikövetkeztethető szokásaira is, amely alapján jobban megérthetjük a feljegyzések gyakorlati hasznát. Megfigyelhető például, hogy Lotaringiai Károly a napi rendszeres naplóbejegyzése után apró kis jegyzeteket hagyott, amelyekben feltehetőleg a másnapi teendőit listázta. Így a hadjárat nagyobb eseményeinek krónikája mellett a napló napi jegyzetei a hadjárat során felmerülő feladataira vonatkozó emlékeztetőül is szolgáltak számára. E napi jegyzetek néha igen tekintélyes listákat alkottak, amelyeken belül a herceg gyakran kijelölte a prioritást élvező feladatokat. Károly herceg egy másik rendszeresen előforduló szokása volt, hogy szövegkihagyásokkal, üres helyekkel tűzdelte tele a jegyzeteit. Ezek nyilvánvalóan arra utalhatnak, hogy a herceg későbbi átolvasások során igyekezett a hiányos információkat – például helyneveket – pótolni. Szintén hasonló szerepet játszhattak a naplóbejegyzések között található üres oldalak is, amelyekre valószínűleg később szerette volna a herceg az utólagos feljegyzéseit felírni. A herceg naplóvezetésének ezen jellegzetessége még arra is

utalhat, hogy a hadvezér tábori naplója, nem csupán lineáris narráció alapján, hanem interaktív módon, utólagos bejegyzésekkel és visszautalásokkal igyekezett a korábbi döntéseit megerősíteni vagy éppen korrigálni.

A Harsány-hegyi csata (1687. augusztus 12.) leírása a kéziratban

A Harsány-hegyi csata leírása Károly herceg autográf kéziratában központi jelentőségű helyet foglal el. Az ütközettel foglalkozó szöveg az 57. levél hátoldalán kezdődik és egészen a 65. levélig tart. A herceg valószínűleg még további szövegrészekkel is megtoldotta volna a csataleírást, mivel két üres oldalt is kihagyott utána. Mint ismeretes, az ütközet előtti este a két ellenséges hadsereg egymástól nem messze táborozott, a szövetségesek a Harsány-hegy lábánál töltötték az éjszakát, az oszmán hadsereg pedig tőlük nem messze, dél-keletre, egy elsáncolt táborban pihent. A leírás alapján az ellenséges haderők nem voltak teljesen tisztában egymás pozícióival, bár egyes források szerint a török állások a keresztény sereg egy részének, nevezetesen a bajor választófejedelem vezette csapatok elfogása céljából készültek.¹⁷ Másnap a herceg a szövetségesek csapataival rendezett menetben együtt elindult Siklós felé. A szöveg szerint a nap elején felderítést hajtottak végre a szövetségesek, mivel a terepviszonyok nem tették lehetővé az ellenséges sereg helyzetének és mozgásának pontos felmérését.

A naplófeljegyzés szerint az első összecsapások nagy meglepetést okoztak. A herceg ekkor a Serau dragonyosezredet rendelte a megtámadott csapatok védelmére, és csatarendbe fejlődve kívánta folytatni a menetet Siklós felé. A helyzet akkor fordult komolyra, amikor a török könnyűlovas csapatok megrohanták a szövetségesek málháit, amely a bajor választófejedelem által vezetett balszárnynon helyezkedett el. A választófejedelem ekkor segítséget kért a hercegtől, aki Piccolomini gróf¹⁸ vezetésével a csatarend második vonalában elhelyezkedő lovascsapatokat küldte a balszárnynya. A szövetségesek bal- és jobbszárnya között egy igen sűrű erdős-cserjés sáv helyezkedett el, amely jelentősen megnehezítette a csapatok közötti kapcsolattartást. Az ellentámadást követően fedezték fel a félig-meddig elsáncolt oszmán hadse-

¹⁷ SZITA 1987. 33–34.

¹⁸ Enea Silvio Piccolomini (1643–1689), itáliai nemesember, császári tábornok.

reg harcvonalát, amelynek pontos helyét egy elfogott török beszámolójából a herceg már sejthette. Károly herceg azonnal a választófejedelemhez sietett, hogy közösen döntsék el a következő műveleteket. A döntési folyamat szempontjából érdekes volt, hogy a herceg a naplójegyzetében a támadás kezdeményezését inkább a bajor választófejedelemnek tulajdonítja.¹⁹ Ez a fontos mozzanat egyébként a későbbi csataleírásokból általában kimaradt...

A szövetséges csapatok általános támadása után a hercegnek személyesen kellett átverekednie magát egy erdősávon ahhoz, hogy felmérhesse a hadi helyzetet, amelyet így írt le a naplójában: „*Caprara és Dünnewald²⁰ grófokkal együtt átkeltem a sűrű bozótoson, és amint átfurakodtuk magunkat rajta, akkor pillantottam meg Piccolomini grófot, amint Commercy herceg ezredével megrohmozta és erőteljesen visszaverte az élen járó törököket...*”²¹ Amint a törökök észrevették, hogy a rohamozó Commercy-ezredet nem támogatja más egység, rögtön bekerítették és megtámadták. Ekkor alakult ki a csata egyik legkritikusabb pillanata, amelyet Károly herceg csak gyors parancsával odaküldött erősítéssel tudott kedvező irányba fordítani.

Az ütközet fordulópontját a herceg és a bajor választófejedelem csapatainak az ellenséges sánctábor elleni általános támadása jelentette. A szövetségesek balszárnyát gyorsan megerősítették és a jobbszárnyat átszervezték. Ezt követően a csapatok a bozótos sáv két oldalán és az erdős területek szélén párhuzamos harcrendben felsorakozva, fegyelmezetten indultak el az ellenséges tábor felé. A herceg saját kezű naplója itt kiemeli a szövetségesek gyorsaságát, másrészt pedig rámutat arra is, hogy a jobbszárnyak egy sűrű erdőn kellett áthatolnia. Később – amint a szövegből kiderül –, ennek jobbszárnyak egy része teljesen eltévedt az erdőben, és csak másnapra került elő.²² A herceg azt is megjegyzi a szövegében, hogy a tűzéséget milyen gyorsan mozgósított-

19 „... *eh bien voilà les ennemis ne les iront (sic!) nous pas combattre (?)*...” BNF, Ms. All. 100. fol. 60.

20 Dünnewald, Hans Heinrich (1617–1691), gróf, császári tábornok. A harmincéves háború óta császári szolgálatban állt. 1670 óta a saját nevét viselő vértesezred ezred-tulajdonos parancsnoka. 1691. augusztus 31-én halt meg Eszéknél.

21 BNF, Ms. All. 100. fol. 61–62.

22 A herceg róluk szóló leírása egészen naturalisztikus: az eltéved katonák a nyári hőségben olyan szomjasak voltak, hogy a saját vizeletüket is megitták: „...*n'ayant toute cette nuit aucun fourage ni eaux suportant le tout avec une patience et ardeur de combattre incroyable quoique la soif en réduisist plusieurs à boire de leurs urines...*” Uo. fol. 69. A csata igazi arcát bemutató ilyen jellegű leírások természetesen nem kerülhettek be Le Bègue abbé elbeszélésebe.

ták egy általa eddig soha nem látott újítás segítségével: az ágyúkat egyszerűen kocsielő (*avant-train*) nélkül egyszerűen a lovak elé kötve húzták el az oszmán sáncokig, ahol bámulatos gyorsan tüzelésre képes állapotba helyezték őket.²³

A váratlan tűzérsegi támadás nagy meglepetést okozott az oszmán védők soraiban, amely nagyban hozzájárulhatott a támadás gyors sikeréhez. A folyamatos tüzerővel támogatott rohamcsapatok hamar megvetették a lábukat az ellenséges sáncokon, és sikeresen legyőzték az azokat védő janicsárokat. Mindez óriási pánikot okozott a török lovasság soraiban is, amely hamarosan megfutamodott. A herceg ekkor még erőteljesebb támadást indított, és a menekülő oszmánok üldözésére is újabb ezredeket küldött előre. A török tábor az ott található tűzérseggel és málhákkal együtt hamarosan a szövetségesek kezébe került. A szöveg megemlékezik egy figyelemre méltó hőstettéről is, amelyet a herceg unokatestvére, Commercy hercege hajtott végre a táborba való behatolás után. Az ifjú herceg a csata hevében megszerzett egy török zászlót, de a hőstettéért majdnem az életével fizetett, mivel egy török harcos a kopjáját a herceg oldalába döfte. A hercegnek sikerült a támadóját megölni, és a zászlót Lotaringiai Károly hercegnek átadni. Károly herceg ezt a jelenetet igen részletesen és érzéketesen ábrázolja a naplójában.²⁴

A második sáncvonal elfoglalása után a csata még sokáig, egészen napnyugtáig eltartott, és a szövetségeseknek addigra sikerült a teljes elsáncolt tábor területét elfoglalni. A tábor méretei impozánsak lehetettek, mivel a herceg szerint egy lépésben haladó lovas számára másfél órába telt, hogy teljes hosszában végigmenjen rajta.²⁵ A herceg autográf naplója szerint a szövetségesek 67 ágyút, tíz mozsárágyút, rengeteg bombát és hadianyagot, valamint élelmiszerral megrakott szekereket zsákmányoltak a törököktől. Az oszmán

23 Uo. fol. 62. note: „C'est pour la premiere fois que j'ay veu avancé nostre canon tiré par les chevaux la bouche devant sans avant trains.”

24 „Ce fust à cett endroit que le prince de Comercy poussant avec les premiers troupes de cavallerie et voyant un enseigne des janissaires qui aiant esté blessé de luy jetta son drapeaux à terre. Il mist pied à terre pour le prendre dans ce meme le temps qu'il le ramassoit en remontoit à cheval deux ianissaires vinrent à luy l'un avec une arquebuse le couchant en joue l'autre avec une copie. Il previent le premier d'un coup de pistolet mais dans le temps il receust du second un coup de coupie dans le corps dont le fer luy restast dans le corps et luy fust arraché avec beaucoup de violence par le marquis de Crequi qui estoit avec luy. Sa blessure ne luy fist point quitter son drapeaux qu'il rapportast luy meme fort ensanglanté. Il perdit beaucoup de sang et ce trouvast meme ne se pansant faible. Neantmoins il falust user de toutes mes prieres et autorité pour le faire retirer...” Uo. fol. 63–64.

25 „il avoit une heure et demie de long au pas d'un cheval” Uo. 100. fol. 64.

hadsereg vesztesége körülbelül nyolcezer janicsár volt a csatatéren, ezen túl számtalan harcos esett el menekülés közben, akiket még napokig üldöztek a rájuk vadászó szövetséges katonák. A keresztény haderő a források szerint jóval kisebb veszteségeket szenvedett el. A herceg naplója nem szól erről, bár lehet, hogy az üresen hagyott lapokra akarta feljegyezni a veszteséglistát. A csata másnapján a császáriak több mint tízezer elesett török holttestét számolták össze, szinte az összes janicsár a csatamezőn lelte halálát. A győzelem hírére Bécsben is kitört az örömműnep. A későbbi neves francia hadvezér, Louis-Hector de Villars, már a közeli béke vízióját vetítette előre az augusztus 15-i Croissy márkinak írt levelében: *„A béke előestéjéhez értünk, a háború eddig szerencsésen zajlott, de mivel egy pillanat alatt az egész elmúlhat, ezért ilyen körülmények között senki sem akar olyan csatát megvívni, amelynek nem biztos a kimenetele.”*²⁶

Epilógus: a hadjárat vége és az erdélyi bevonulás

Az Erdélyi Fejedelemség meghódoltatása szintén az 1687-es év sikersorozatának része volt, bár e döntés mögött nemcsak katonai, hanem nagyon komoly logisztikai megfontolások álltak. A Harsány-hegyi csata után a császári hadak komoly ellátási nehézségekkel küszködtek. Amint a herceg naplójából megtudhatjuk, az ország déli határainál állomásozó császári hadseregnek szeptember közepére már csak tizenhárom napra való élelmiszerkészlete maradt, és ez indokolta azt a döntést is, hogy a déli hódítások folytatása helyett inkább Erdély irányába indult a sereg.²⁷ Az Erdélyi Fejedelemség egyébként már jóval korábban elkezdett közeledni a Szent Liga felé. 1686. június 28-án Apafi Mihály és I. Lipót császár egy titkos szerződést is kötött, amelynek értelmében a császár védelmet és autonómiát ígért a Fejedelemség számára, ha részt vesz a törökellenes háborúban. A császári csapatok Erdélybe vonulásának így két szempontból is nagy jelentősége volt. Egyrészt a visszafoglalt magyarországi területeken nem lehetett megoldani a császári haderő ellátását, másrészt pedig, Erdély Magyar Királysághoz való visszacsatolásával a Habsburg dinasztia közép-európai jövőjét is biztosabb alapokra lehetett helyezni.

²⁶ Idézi Tóth 2017a. 372.

²⁷ BNF, Ms. All. 100. fol.

A császári hadsereg megjelenése a fejedelemség területén szinte teljesen átalakította a politikai viszonyokat. Károly ügyes diplomáciai érzékkel, az erdélyi elittel való tárgyalás útján, békés eszközökkel szerezte meg a fejedelemség jelentősebb stratégiai pontjait. Kis habozás után Apafi Mihály fejedelem felismerte, hogy hiábavaló és értelmetlen volna szembeszállni Károly herceg seregeivel, ezért követséget küldött a bevonuló csapatok elé, hogy a császári hadsereg téli szállásadása ügyében minél kedvezőbb feltételeket tudjon elérni. A tárgyalások végül az 1687. október 27-én megkötött balázsfalvi egyezményhez vezettek, amelyben a herceg az erdélyi rendek által nyújtott ellátás fejében elismerte Erdély politikai és gazdasági önállóságát, továbbá garantálta a lakosság biztonságát. Az egyezmény értelmében a herceg vezette hadsereg ezredeinek téli kvártélyát Erdélyben alakították ki. Az erdélyi városokban megjelenő császári haderő megteremtette a lehetőségét a fejedelemség katonai megszállásának és a Habsburg Monarchiába való fokozatos integrálásának. A herceg hadinaplójának szerzője az Apafi fejedelemmel való tárgyalások fontosabb dokumentumait is csatolta az elbeszélés szövegéhez.²⁸

Amint azt a bécsi levéltár irataiból²⁹ megtudhatjuk, Erdély pacifikálásának sikerén felbuzdulva a bécsi udvartól egy újabb ajánlat érkezett Lotaringiai Károly részére: felkínálták számára a frissen visszahódított fejedelemség kormányzását.³⁰ Leginkább csak találgatni lehet, hogy milyen megfontolások rejlettek az 1687-es erdélyi ajánlat mögött. Elképzelhető, hogy így szerették volna kárpótolni az elvesztett hercegségeiért egyre reménytelenebbül küzdő Károly herceget, akinek az állhatatossága gyakran a franciákkal való békekötés egyik legfőbb akadályává vált. Másrészt az sem kizárt, hogy a bécsi udvar miniszterei a herceg személyében látták a megfelelő garanciát az erdélyi határvidék hathatós katonai védelmére. Az ötlet több szempontból is figyelemre méltó. Elsősorban jól mutatja, hogy Lotaringiai Károlyra, mint

28 A napló utolsó része (fol. 115–248.) a herceg erdélyi rendekkel való tárgyalásának dokumentumait és a hadjárat befejezéséhez kapcsolódó egyes iratokat tartalmazza.

29 ÖStA HHStA LH Kt. 74. No. 1 Extrait des registres 2. k. fol. 55–56.

30 Az ötlet nem volt teljesen légből kapott, mivel két évvel korábban a francia és császári tárgyalásokon Colbert de Croissy miniszter is felvetette, hogy érdemes volna Károly herceg számára egy új államot kialakítani az Oszmán Birodalomtól visszahódított területeken. A terv szerint a francia kormányzat még pénzügyi forrásokat is adott volna Károly herceg új erdélyi és moldvai területekből létrehozott hercegségének kialakításához. JALABERT 2017. 385.

győztes hadvezérre a bécsi udvari körökben immár, mint egy megkerülhetetlen, sőt hatalmi pozíciójánál fogva egyenesen veszélyes politikai szereplőként tekintettek, bár ő maga erre egyelőre nem adott okot. A hadinaplójának tanúsága szerint Károly herceg ekkoriban kifejezetten racionális döntésekre törekvő, a katonái életéért felelősséget vállaló, a döntéseit alaposan megfontoló, sőt, emiatt gyakran habozó hadvezérnek bizonyult. Döntéseinek latolgatása során nem rendelte azokat saját politikai ambíciói alá és személyes uralkodói jövőjét – amint ezt az újabb kutatások is megerősítik³¹ – továbbra is Lotaringiában képzelte el.

FORRÁSOK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
LH	Habsburgisch-Lothringische Hausarchive

BNF	Bibliothèque nationale de France, Paris
Ms	Manuscripts
All	Allemand

MOLLAY Károly	
1986	<i>Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686.</i> Zrínyi, Budapest.

31 JALABERT 2017.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BASTL, Beatrix

- 2015 *Karl V. Leopold Herzog von Lothringen (1643–1690)*. In: Renate ZEDINGER (Hrsg.): Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang – Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique – Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 29), Winkler, Bochum, 57–70.

BÉRENGER, Jean

- 2010 *La politique de l'Empereur Léopold Ier face à l'Empire ottoman*. In: Raffaella GHERARDI, (éd.): La politica, la scienza, le armi. Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa. CLUEB, Bologna. 21–38.

CLAUSEWITZ, General Carl von

- 2006 *Vom Kriege*. Area Verlag, Köln.

GABER, Stéphane

- 1986 *Et Charles V arrêta la marche des Turcs. Un Lorrain sauveur de l'Occident chrétien*. Presses Universitaires de Nancy, Nancy.

GOLD, Winfried

- 1976 *Das Zeitalter Max Emanuels und die Türkenkriege in Europa 1683–1687*. Nusser Verlag, München.

JALABERT, Laurent

- 2017 *Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690)*. Éditions des Paraiges, Metz.

MANTRAN, Robert

- 1989 *Histoire de l'Empire ottoman*. Fayard, Paris.

- PETIOT Alain
2005 *Les Lorrains et l'Empire. Dictionnaire biographique des Lorrains et de leurs descendants au service des Habsbourg de la Maison d'Autriche.* Mémoire & Documents, Versailles.
- POLGÁR Balázs
2014 *The First and the Second „Battle of Mohács” (AD 1526, 1687). Archaeological Research and Perspectives.* Communicationes Archaeologicae Hungariae 1. 197–213.
2015 *Claude-Louis-Hector de Villars márkai és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat.* Hadtörténeti Közlemények 128. 1. szám, 184–201.
2016 *Újabb terep kutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén.* Hadtörténeti Közlemények 129. 2. szám, 393–414.
2019 *Csatatérregészeti kutatás Harsány-hegynél.* Határtalan Régészet 4. 4. szám, 62–64.
- ROY, Philippe – TÓTH Ferenc
2015 *La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683).* Economica, Paris.
- SZITA László (szerk.):
1987 *Budától-Belgrádig – Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987.
- TOLAN, John
2018 *Mahomet l'Européen. Histoire des représentations du Prophète en Occident.* Albin Michel, Paris.
- TÓTH Ferenc
2015 *Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs.* Histoire, Economie & Société, 34. 3. 90–103.
2017a *Journal des campagnes de Charles de Lorraine.* Honoré Champion, Paris.

- 2017b *Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása.* Hadtörténelmi Közlemények 130. 3. szám, 745–779.
- 2020 *A „második mohácsi csata” igazi arca. Az 1687-es harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque Nationale de France egy ismeretlen forrása alapján.* Hadtörténelmi Közlemények 133. 4. szám, 827–862.
- 2021 *A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690).* Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs-Budapest. Pécs-Budapest,

URBANSKI, Hans

- 1983 *Karl von Lothringen. Österreichs Türkensieger.* Amalthea, Wien–München.

VARGA J. János

- 1986 *A fogyó félhold árnyékában.* Gondolat, Budapest.

WENTZCKE, Paul

- 1943 *Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen.* Koehler & Amelang, Leipzig.

FERENC TÓTH

A GENERAL AT WAR

Questions of Decision-Making and Deliberation in the Recently
Discovered Autograph Diary of Charles V, Duke of Lorraine and
Bar, from 1687

1687 was one of the most important and eventful years in the war of reconquest against the Turks, one of the greatest successes of which was the Battle of Harsány Hill, also known as the Battle of Nagyharsány or the so-called "Second Mohács", on 12 August. During the battle the allied armies led by Charles V, Duke of Lorraine and Bar, and Maximilian II Emanuel, Prince-Elector of Bavaria, won a decisive victory over the larger Ottoman army led by Sari Süleyman Pasha. This victorious battle allowed the allied troops to make a glorious entry into the Principality of Transylvania, thus extending the control of the Christian troops over the vast majority of the territory of the Kingdom of Hungary. The history of the battle has been widely researched, in many foreign archives. Among the military history sources, the personal records and diaries of the generals who played a decisive role are of particular importance. The paper aims to show the changes in the general's decision-making process during a campaign by using a recently discovered source, the autograph diary of Charles V.